Наталія Монахова
Координаторка жіночих програм
ВГО "Комітет виборців України"

УПОВНОВАЖЕНА ОСВІТА:
оцінка проекту
(травень 2002 р.)

ОПИС

В умовах загальної дезорганізації та неструктурованості жіночого руху та проектів жіночих організацій в Україні, УО є чи не єдиним повномасштабним проектом, започаткованим жіночою організацією (Інформаційно-консультативним жіночим центром, м. Київ), що не тільки плідно розвивається зсередини, але й виявився спроможним до активної інтеґрації в українське суспільство.

Серед головних причин успішності проекту вбачаю наступне:
- ґрунтовно досліджена науково-теоретична база;
- чітко накреслена методологія і методика викладання та визначені механізми соціально-культурного впливу;
- конструктивна співпраця з державними інституціями та органами державної влади, а також залучення до участі в проекті різноманітних жіночих організацій в Україні та поза її межами;
- активна робота, спрямована на підвищення кваліфікації кадрів, що беруть участь у виконанні проекту;
- загальна відкритість проекту за умови розробленої стратегії подальшого розвитку та впроваджуваних дослідних проектів.

Головними завданнями даного документу було оглянути організаційний розвиток проекту "Уповноважена освіта" та оцінити його теоретичне підґрунтя з огляду на сучасні інноваційні методики викладання, а також співвіднести теоретичний матеріал проекту із сучасними розробками у сфері ґендера та запропонувати можливі шляхи подальшого розвитку.

Перший розділ даного документу стосується суто процесу організаційної розбудови проекту УО.

Другий розділ містить оцінку методологічних і методичних набутків УО, зокрема списку літератури, що пропонується як матеріали для читання для тренерів та учасників, а також оцінку впливу УО на процес впровадження інноваційних методик на терені України.

Третій розділ є аналізом УО відповідно до ґендерних досліджень у сфері соціальних наук (історія, психологія тощо) та оглядом практичної роботи з теоретичним матеріалом, що є базою проекту.

I. Організаційна структура та розвиток УО.

УО як проект, спрямований, з одного боку, на впровадження у систему освіти нових методик викладання, а з іншого – на впровадження нових освітніх напрямків у школі (а саме ґендерної сенситивності та комунікаційних технологій), пройшов декілька стадій становлення.

Першим етапом становлення УО можна вважати тренінги "Жіноче лідерство", запроваджених Інформаційно-консультаційним жіночим центром разом із Жіночим Консорціумом СНД-США у 1995 році. Одним із перших набутків "Жіночого лідерства" став підручник для тренерів "Жіноче лідерство: Теорія" (К., 1997). Трохи згодом тренерки спробували проводити неформальні тренінги з ґендерної чуйності для власних дітей. Цей досвід уможливив проведення у 1996 р. курсів у Київській жіночій гімназії. Починаючи з 1997 р. цей досвід як пілотний проект поширюється у декількох школах Сімферополя та Ужгорода із залученням тренерок-випускниць тренінгів "Жіноче лідерство".

Із 1998 р. УО входить у фазу активного становлення. До участі у цьому проекті приєднуються середні навчальні заклади Вінниці, Львова, Первомайська, Севастополя, Чернівців. Наразі вже створено майданчики у Дніпропетровську та Донецькій області (с. Новокраснівка). Таким чином, впродовж цього періоду шкільний компонент УО успішно розвивався (тільки за 2000 р. проектом було охоплено близько 300 дітей), при чому використовувалося декілька форм роботи з учнями: уроки у навчальному плані, факультативні заняття, використання класної години чи тренінги. До цих занять долучалися вчителі, класні керівники, директори шкіл. Отже, можна говорити про початок формалізації УО у цей період. Крім того, в цей час у межах проекту започатковано таку цікаву форму навчальної роботи як літні табори.

Надзвичайно важливим етапом у розвитку УО є час, коли проект вийшов поза межі проекту, орієнтованого виключно на учнів: із 2000 р. розпочалася робота у ВНЗ Сімферополя, Львова, Дніпропетровська, Бердичіва та Києва. Викладання УО у ВНЗ все ще певною мірою спорадичне. Згідно із доступною інформацією, насьогодні ще немає окремих курсів, присвячених виключно УО: частіше за все УО приділено увагу в межах більших курсів або з методики викладання, або з психології. Викладання проводиться більшістю на журналістських чи педагогічних факультетах.

Викладання УО в межах програм журналістських або педагогічних факультетів можна розглядати по-різному, і як значне досягнення, з одного боку, і як певну проблему, з іншого. Те, що УО повільно, але включається до системи вищої освіту поза сумнівом є позитивною тенденцією. Крім того, звернення до УО саме на факультетах журналістики та педагогіки – а отже у галузях, що потребують особливих навичок етичного спілкування, по-перше, та надзвичайної толерантності як до Іншого, так і до такого, що не вписується у загальноприйняте поняття норми, по-друге, – можна трактувати як шлях до загальної гуманізації суспільства, уможливлений підвищенням культури спілкування, професійних навичок, терпимості серед журналістів та вчителів. Але з іншого боку не можна забувати про те, що зараз в Україні і журналістика, і педагогіка (а у випадку останньої це традиційно та історично зумовлена ситуація) великою мірою є жіночими професіями – а отже і аудиторія, до якої в результаті звернена УО, - значною мірою жіноча (і це підтверджується інформацією із рефлективних щоденників тренерів: так в одній групі з факультету журналістики, що проходила УО, із 20 осіб було 19 дівчат). На мою думку, необхідно шукати шляхи виведення таких курсів за межі жіночої аудиторії. В інакшому випадку, досвід УО, незважаючи на процеси вторинного впливу (у родинному колі чи колі

друзів/колег), залишатиметься виключно жіночим досвідом, який не охоплюватиме чоловічу аудиторію, а тому несамохіть лишатиметься на маргінезі суспільства.

Значним досягненням УО є вдалий процес формалізації проекту через інтеграцію в державну систему освіти. У 2001 р. Міністерство освіти та науки України ліцензувало курси підвищення кваліфікації з педагогіки уповноваження за напрямком інноваційних методик викладання. Введення та активне впровадження такого освітнього напрямку у діяльність інституцій підвищення кваліфікації є значним кроком у напрямку до гуманізації шкільної освітньої системи. Звичайно, на даному етапі ще зарано говорити про радикальну зміну поведінкової моделі пересічного шкільного вчителя чи не в першу чергу через обмеженість доступу вчителів до таких курсів, незалежно від причин, що таку обмеженість обумовлюють (у багатьох випадках - нестача коштів; добровільність участі у курсах тощо). Але самий факт існування педагогіки уповноваження, її доступність – власне, нова модель викладання та поведінки – можуть перетворитися на рушійну силу всередині української системи освіти.

На сьогоднішній день УО освіта є чи не єдиним проектом, започаткованим українською жіночою організацією, що вийшов за межі України. На сьогоднішній день, УО активно впроваджують у багатьох країнах пострадянського регіону (наприклад, Азербайджан, Грузія, Литва). Для поширення та обміну набутим досвідом проводяться міжнародні конференції (наприклад, "Уповноважена освіта – шлях в третє тисячоліття", Міжнародна науково-практична конференція, 19-23.12.1999) та форуми ("Лідерство в ім'я майбутнього", Міжнародний форум з уповноваженої освіти, 7-9.11.2000, в якому взяло участь більше 120 осіб із 10 країн регіону).

Також необхідно зазначити, що досвідом УО зацікавилися жіночі організації Лаосу, Бірми та Індонезії, представниці яких брали участь у міжнародному літньому таборі у 2001р., при чому саме українські тренерки проводили так звані "тренінги для тренерів" з УО для учасниць цього літнього табору і пізніше, під час їхньої підготовки для впровадження проекту в межах їхніх країн. Включення УО у міжнародний педагогічний досвід є ще одним підтвердженням успішного становлення та розвитку проекту.

Крім того, видається надзвичайно потужною така організація діяльності проекту, за якої до тренерської роботи спочатку залучалися учасниці тренінгів "Жіноче лідерство", а згодом і випускники та випускниці УО. Така організація забезпечує певну усвідомлену тривалість та безперервність набутого досвіду, можливість кожної конкретної особи оцінити та переглянути набутий досвід і його на власну особистість. З іншого боку, на рівні шкільної освіти така тривалість досвіду забезпечується завдяки залучення в УО вчительського складу школи.

Загалом організаційна розбудова Уповноваженої Освіти, що сьогодні включає в себе компоненти шкільної, вищої та післядипломної освіти, є позитивним і вдало скерованим, що почасти спричинено відкритістю проекту та спрямованістю на поширенню його досвіду, а почасти розробленою та чітко сформульованою стратегію подальшого розвитку. Власне, саме існування стратегії як такої є в першу чергу свідченням бачення тенденцій і недоліків (означених у "Стратегії розвитку Уповноваженої Освіти, 2002-2004" як "Ризики") у розвитку програми, які потребують подальшої роботи. Разом із тим, така робота, поєднана із проваджуваним дослідженням УО, сприятиме подальшому поглибленню розуміння суспільних механізмів, що з ними починає взаємодію УО, а також механізмів соціально-культурного впливу, уможливлених УО на терені України.

ІІ. Методичні розробки УО

Основним завданням УО є впровадження інноваційного напрямку освіти у галузі ґендерної проблематики та успішних комунікації.

Базисний навчальний курс УО, призначений для виконання цього завдання, складається із чотирьох блоків занять: "Успішне співробітництво", "Діалог різноманітностей (ґендерна рівність)", "Керувати собою – співробітничати з іншими" та "На шляху до ненасильства" (стосується насильства, спрямованого проти жінок). Головним зауваженням до цього курсу є слабка прив'язка окремих його блоків один до одного: кожний із блоків може функціонувати абсолютно автономно як окремий тренінг. Хоча треба відзначити, що при проведенні повного тренінгу, тренерки прагнуть до витворення певної тяглості поміж окремими частинами курсу. Можливо, варто було б продумати та запропонувати певні вправи, що, підсумовуючи досвід попереднього розділу, прив'язували його до наступного.

Що до інноваційних технологій викладання, можна стверджувати, що УО не тільки спирається на інноваційні методики викладання, але й постає як інноваційний підхід до системи освіти взагалі, також пропонуючи нову освітню тематику. Крім того, необхідно зазначити, що напрацьовуючи методичний та методологічний апарат, авторки УО не просто зібрали нові методики, нові підходи, нові вправи до одного підручника, але підбирали та пристосовували їх, спираючись на пріоритети та потреби саме української системи освіти.

Так, наприклад, звернення УО у методологічних пошуках до етики та філософії ненасильства може виявитися надзвичайно плідним для впровадження у систему шкільної освіти Концепції демократизації та гуманізації освіти в Україні. Тому що саме УО може запропонувати методики, що "висмикнуть" вчителя із постійно відновлюваного кола домінаторного (тоталітарного) виховання дітей, - а отже постане як сходинка від простої декларації гуманізації освіти до її активного впровадження. Саме тому включення (хоч поки і спорадичні) курсів з УО до програм ВНЗ є надзвичайно позитивним явищем.

Треба зауважити, що деякі із методик, що ними послуговується УО, вже плідно впроваджуються українськими вчителями. Так, наприклад, дискусії у малих групах активно застосовуються вчителями-мовниками; дослідження випадків і повчальні відвідування часто використовуються істориками та викладачами літератури. Але при цьому дуже мало вчителів, спроможних залучити учнів до участі у повноцінній дискусії та стимулювати їх до відкритого висловлювання власної позиції. Почасти це пояснюється традиційно домінаторною постаттю вчителя. Так, Соколова О.Г., викладач зарубіжної літератури (СШ №19), методист-кореспондент, нагороджена знаком "Відмінник Освіти України" (1998 р.), експерт методичної комісії МОНУ з зарубіжної літератури, стверджує:

> Вчитель, що сповідує традиційну форму педагогіки, що її наразі називають авторитарною, психологічно неготовий до діалогу, до реального діалогу з учнями. По-перше, у такого вчителя є певне завдання – він лише передавач певного набору знань, за який він пізніше ставить оцінку. Це його функція. І через те, що він певною мірою функціонер, він не може усвідомлювати себе як особистість. Тому він особисто не оцінює, не переосмислює знання, що їх він у собі несе, а отже і не спроможний навчити осмисленню знань учня. Звичайно, це у першу чергу, стосується вчителя гуманітарних дисциплін. Але кожний учитель має бути особистістю, яка бачить особистість у кожному з учнів, а отже несе у собі повагу до думки, до світобачення учня. Тільки у такому діалозі – шукати відповідь на поставлене запитання, тільки у такому діалозі формується особистість, толерантна, із вкоріненою повагою до навколишнього буття...
>
> Мені здалося, що не має сенсу окремо розглядати проблеми та методику УО: вони постають глибоко пов'язаними. УО може постати саме таким курсом (за умови його включення до навчальних програм ВНЗ), що уможливить виховання вчителя нової ґенерації, спроможного виконати принципи Концепції демократизації та гуманізації в освіті України. Цікаво було б спробувати ввести такий курс, зорієнтований на ґендерну проблематику, у шкільну програму. Але,

можливо, доцільніше було б надати вчителям, скажімо, літератури, методики ґендерного аналізу, аби уможливити обговорення ґендерних проблем, що постають при зіткненні з певними навчальними матеріалами та загальносуспільними проблемами. Адже неважливо скільки справді жінок постає у підручниках літератури, історії, фізики; проблема полягає в тому, що вчитель не володіє методиками ґендерного аналізу, аби запобігти негативному впливу такого матеріалу на учнів, тобто вироблення у них патріархального бачення світу. [1]

Таким чином (і це підтверджується деякими анкетами учасників тренінгів), УО, в усьому її комплексі, тематичному, методичному та методологічному, на рівні роботи із учительським середовищем, може постати не стільки як нова методологія, скільки як середовище, сприятливе для виховання нового покоління вчителів, що, завдяки повазі до різноманіття – думок, мислення, світобачення – зможуть впроваджувати новий тип мислення: толерантний, відкритий до пошуку та всіх форм іншості.

Однією з незаперечних цікавих методичних знахідок УО є постійна робота з мовним і мовленнєвим апаратом, яка проводиться у двох головних напрямках.

По-перше, це постійна робота з термінологічним апаратом самого курсу. Так, наприклад, в останньому виданні українською мовою посібника для тренерів "Уповноважена освіта" (К., 1999) одна із складових занять ще називалася "Основні правила". Під час відвідуваного мною тренінгу, слово "правила" було вже замінено на "принципи", що видається позитивною зміну через значну дистанційованість слова "принципи" від домінаторних моделей мислення і поведінки та його конотаційну скерованість на добровільність та свободу вибору.
Але, на мою думку, така робота має проводитися дуже обережно, тому що спроба розширити досвідний ряд, який може містити певний термін, може призвести до втрати змістовної орієнтації. Власне, тому я б, наприклад, заперечила використання таке формулювання принципу "Ґендерна чутливість" як "Чутливість до різноманітностей". Під час відвіданого тренінгу (27 квітня 2002 р.) такий слововжиток аргументувався саме тим, що це є "більш об'ємне поняття", яке містить у собі "більш зрозумілий понятійний та мовний апарат". Звичайно, говорячи про поняття "різноманітності", можна його спроможність до включення ширшого понятійного та досвідного контексту. Але, через його побутову наближеність, але при цьому повну абстрагованість від конкретного особистого досвіду, з одного боку, та невключеність у такому контексті до наукового термінологічного ряду, з іншого, даний термін не несе чітко означених конотацій та асоціацій, чи то побутових, чи то наукових.
При цьому, усвідомлюючи прагнення тренером розширити охопність даного принципу за межі виключно ґендерної проблематики, я запропонувала б використання поняття "Інший" (тобто тоді цей принцип звучатиме як "Чутливість до Іншого"). Так як і термін "ґендер", термін "Інший" несе у собі інший асоціативний ряд, в першу чергу, прив'язаний до наукового пізнання. Тому цей термін може бути пліднішим саме через його відстороненість від загально-побутового знання та досвіду та завдяки його орієнтації на традиційну та вкорінену у сучасну свідомість бінарну модель мислення (але при цьому він є м'якішим за опозицію "свій-чужий", властиву патріархально-орієнтованому – а отже домінаторному – мисленню). Крім того, зважаючи на те, що цей термін є базою досліджень багатьох наукових напрямків (наприклад, він є одним із засадничих термінів постколоніальної теорії, та активно вживається у феміністичній психології, студіях націоналізму, релігієзнавстві, поміж інших), цей термін може бути корисним, коли йдеться про різні досвідні моделі.

По-друге, це постійний акцент на слововжитку: активному вживанню обох родів іменників, а також творення нових форм іменників, які не мають обох родів (наприклад, колега –

[1] Пані Олександра Соколова ласкаво погодилася на інтерв'ю, що відбулося 20 травня 2002 р.

колежанка, директор – директорка). За висловом Оксани Забужко, "диктуючи нам норми мислення, мова водночас задає і правила поведінки"[2]. Отже, пошук моделей включення як жіночого, так і чоловічого досвіду за допомогою мовленнєвих форм, використовуваних у змішаних групах, пошук моделей окреслення та наголосі на специфічно жіночому досвіді навіть за відсутності чоловіків призвело, з одного боку, до потужного розвитку словотворчих моделей української мови, а з іншої, є вираженням самоповаги та усвідомленої та нормалізованої поваги, а також підвищеної сенситивності до Іншого та його особистісного чи загальнокультурного досвіду.

Серйозні зауваження викликає лише список літератури до курсу УО.

По-перше, літературу не структуровано тематично, тобто не об'єднано за певними тематичними категоріями, а це ускладнює процес орієнтації у списку для людини, лише побіжно знайомої як із теоріями ґендера, так і конфліктологією.
Тому видається необхідним доопрацювати список літератури, замінивши розподіл літератури за мовою розподілом за тематикою. Видається можливим вирізнити чотири головних розділи: Кофліктологія та теорія ненасильства; Теорії ґендера; Сучасна школа (інноваційні методики викладання); Додаткова література (до якої віднести допоміжні матеріали, такі, як, наприклад, М. Вебер, "Соціологія. Загальноісторичні аналізи", М. Грушевський, "Історія України-Руси", т. 3 або робота Маслоу із само-актуалізації). Усередині таких загальних розділів варто було б зробити декілька допоміжних. Якщо за приклад взяти розділ "Теорія ґендера", мало б сенс зробити підбірки літератури на такі теми: теорії ґендера та фемінізма; феміністичні психологія та психоаналіз; жіночі права як права людини; ґендер у соціології; ґендер і лінґвістика; та ін.

По-друге, і це надзвичайно важливо, у списку чітко невизначено його тематичну спрямованість, що призвело до значної несиметричності у вибірці літератури. Так, наприклад, більшість матеріалів присвячено колу питань, що ними займається конфліктологія (або так звані "студії миру"). Але, в той час, як конфліктологія представлена у списку повно, якщо не вичерпно – для даного етапу розвитку проекту та відповідно до поточних потреб УО[3], то ґендерну проблематику репрезентовано у списку лише побіжно.
До прикладу, у список включено "Сексуальну політику" К. Мілет, що на сьогодні є класичної роботою другого етапу розвитку феміністичної наукової думки, то роботу її попередниці, без якої "Сексуальна політика" навряд чи з'явилася б, - "Другу стать" С. де Бовуар у списку проминули. Але необхідно зважати на той факт, що незважаючи на всі вади "Другої статі" – першої наукової праці у своєї роді, вона заклала новий напрямок наукового мислення, ввела у науковий обіг ряд нових термінів і фактично окреслила все коло питань – від історичних, релігійних, культурних до психологічних, правознавчих і навіть літературознавчих, – що їх розробляють науковці у сфері ґендера. Також зі списку випущено таку визначальну у теорії ґендера роботу як "Ґендер: Зручна категорія історичного аналізу" Джоан В. Скотт. Повністю відсутня "жіноча" (як що її так можна назвати) школа у психології: це Юлія Кристева, Люсі Ірігарей, Монік Віттіг, Ненсі Чодороу, Елізабет Грос, поміж інших.
Крім того, можливо, варто було б розширити список за рахунок ґендерних досліджень з політології, права, історії, літератури та інших дисциплін, аби надати викладачам, що

[2] Оксана Забужко. "Мова і влада". У кн.: Оксана Забужко. "Хроніки від Форнтінбраса: Вибрана есеїстка 90-х". К.: "Факт", 1999. Стор. 131.

[3] У контексті проблем, пов'язаних із ненасильством, толерантністю та трансформацією соціального та культурного тоталітарного/домінаторного досвіду, для УО, можливо, плідним виявилося б опертя (або принаймні знайомство з нею) на теорію влади М. Фуко, накреслену, зокрема, у його "Археології знання", "Історії сексуальності" та "Наглядати й карати". Хоча з певними твердженнями з його "Історії сексуальності" можна сперечатися, а в решті наукового доробку Фуко не торкається проблем сексуальності, його роботи були чи не першими дослідженням механізмів функціонування, впливу та самовідтворення саме влади.

проходять курси УО, змогу втілювати принципи ґендерної сенситивності не тільки на комунікативному рівні. Набуті завдяки знайомству з ширшою науковою підбіркою певні знання та арґументи уможливлять зменшення тиску прихованого навчального плану на учнів, сприяючи подоланню (чи трансформації) неґативного досвіду від зіткнення з таким планом, а отже і сприятимуть усвідомленню ґендерної рівності дітьми на початкових етапах соціалізації.

III. Теорія ґендера та УО

Говорячи про УО та теорії ґендера, чи не в першу чергу необхідно визначитися з термінологією.

У посібнику з УО наведене таке визначення ґендера:

> "Ґендер відноситься до соціально набутої поведінки і очікувань, які асоціюються з двома статями. Якщо чоловіча чи жіноча стать – це факти біологічні, то ставати жінкою чи чоловіком – процес культуральний. Подібно расі та класу, ґендер – категорія соціальна, яка виникає у великій різноманітності нашого життя і впливає на наші соціальні стосунки з іншими людьми. Соціологи розрізняють стать і ґендер для того, щоби зосередити увагу на тому, що ґендер – феномен культури, а не біології"[4].

Власне, таке визначення ґендера може містити у собі декілька небезпек, головним чином, через те, що, по-перше, не дає чіткого визначення самому терміну "ґендер", по-друге, не накреслює механізмів його функціонування, а по-третє, сприймає і термін "ґендер", і поняття "стать" як такі, що є усталеними та не підлягають проблематизації. Саме про це говорила Джоан Скотт у статті "Тисячолітні фантазії: Майбутнє "ґендера" у XXI-му столітті":

> Втім, використання терміну "ґендер", хоч і сигналізувало уможливлення зміни у деяких традиційних ролях жінок та чоловіків, не набуло жодної із руйнівних якостей, що їх так боялися критики. У звичайному використанні термін "ґендер" перетворився на синонім різниці поміж статями, як приписаної, так і "природної[5].

Проблема ґендера є значно складнішою, аніж (за щоденником тренінгу) "модель, згідно з якою чоловік і жінка вчаться бути чоловіками та жінками" чи "набір характеристик, за допомогою яких люди дають визначення поняттям "чоловік" і "жінка". Хоча можна, до прикладу, притримуватися визначення[6], запропонованого Московським центром ґендерних досліджень (яке видається одним із найповніших та вдаліших), все-таки не можна забувати про проблему статі як такої. Саме тут виникає дискусія щодо явищ, досі визнаваних більшістю культур як анормальні та/або патологічні, чи то психічно, чи то фізично, – йдеться про гермафродитизм, гомосексуалізм у його різних формах, трансвестизм і транссексуалізм. Чи такі радикальні прояви сексуальної різниці є статевими (біологічними) – чи ґендерними? Як вони впливають на ґендерну ролізацію чи деролізацію осіб, що їх традиційно віднесли б до жінок чи чоловіків? І це тільки деякі із численних запитань, що виникають водночас із зверненням до терміну "ґендер" і є свідченням того, що навіть видима біологічна детермінованість сьогодні вже є нестабільною, розмитою категорією, а самий термін "ґендер", за словами Дж. Скотт, "створено, аби протистояти зведенню соціальних відносин до фізичної сексуальної різниці"[7].

---

[4] Цит. за: "Уповноважена освіта: Посібник для тренерів". К.: Інформаційно-консультаційний жіночий центр, 1999. Стор. 44.

[5] Joan W. Scott, "Millenial Fantasies: The Future of "Gender" in the 21st Century", www.gender.univer.kharkov.ua/russian/text.html, документ відкрито 1.12.2001.

[6] "...гендер понимается как организованная модель социальных отношений между женщинами и мужчинами, не только характеризующая их межличностное общение и взаимодействие в семье, но и определяющая их социальные отношения в основных институтах общества (а также и определяемая – или конструируемая ими). Гендер… трактуется как одно из базовых измерений социальной структуры общества, которое вместе с другими социально-демографическими и культурными характеристиками (раса, класс, возраст) организует социальную систему. Социальное воспроизводство гендерного сознания на уровне индивидов поддерживает основанную на признаке пола социальную структуру. Воплощая в своих действиях ожидания, связанные с их гендерным статусом, индивиды конструируют гендерные различия и, одновременно, обусловливаемые ими системы господства и властвования… Гендерная система, которая конструирует два пола как различные, неравные и даже взаимодополняющие, является фактически системой власти и доминирования, цель которой – концентрация материального и символического капитала в руках отцов".

[7] Joan W. Scott, "Millenial Fantasies...".

В УО таке розуміння терміну "ґендер" відсутнє[8]. Проте не вважаю, що УО ґрунтується на хибних теоретичних твердженнях. Курс демонструє досить чітке уявлення авторів про процес формування жіночої/чоловічої ідентичності, зокрема соціальної, та місця стереотипів у цьому процесі. Курс пропонує ефективні моделі концептуалізації та усвідомлення як механізмів соціального тиску, так і засобів їхнього подолання на особистісному рівні завдяки методиці актуалізації щойно здобутих знань.

У цьому плані блок "Діалог різноманітностей" видається надзвичайно логічно побудованим, єдине, що видається "недотягнутим" – це пов'язаність стереотипів та законів (про стереотипи можна говорити як про побутові – народні – засоби владного впливу з метою "нормалізації" поведінки, мислення тощо індивіда у сфері, якої закон через свою специфіку сягнути не може, - у сфері особистісного розвитку та становлення тожсамості, або самоідентифікації).
Крім того, мені здається, що саме від проблеми владного впливу та ґендерної системи як владної системи можна було б протягти логічний ланцюжок до блоку "На шляху до ненасильства".

Великим досягненням саме цього блоку вважаю звернення до проблем, які, незважаючи на всі намагання багатьох жіночих організацій, все ще лишаються змарґіналізованими в українському суспільстві. Державні владні структури, ЗМІ все ще воліють радше оминути цю тематику – йдеться про домашнє насильство, зґвалтування, торгівлю жінками (хоч сьогодні вже простежуються значні зрушення саме стосовно останнього) – аніж звернутися до неї. Відкриття простору для дискусії на цю тематику насамперед серед учительської аудиторії (вчителі/вчительки, якщо вони до цього готові, можуть запобігти трагедіям або допомогти їх пережити та трансформувати у певний позитивний досвід) є величезним кроком у напрямку до зміни бачення самої проблеми, що не є виключно особистісною, а й суспільною. Усвідомлення існування цих проблем, знання механізмів їх вирішення, зокрема завдяки ознайомленню зі світовою та українською юридичними практиками стосовно цього питання, подолання – а, головне, уникнення – є потужним механізмом уповноваження та уможливлення бачення кожної особистості як незалежного повноцінного учасника/учасниці будь-якого суспільного процесу.

Єдиним, на що ще варто було б звернути увагу у цьому блоці, це саме механізм насильства. Говорячи про насильство проти жінок, необхідно усвідомлювати, що у більшості випадків воно санкціоновано державою та суспільними інституціями. Звичайно, існує покарання за зґвалтування, за торгівлю людьми, але завжди лишається питання формулювання законів: де пролягає межа поміж тим, що покарають, і тим, що – ні, що вважається підкарною дією, а що ні, що вважається серйозним злочином, а що ні. Крім того, про що, власне, і йдеться у "Міфах і фактах про насильство", але що невиформульовано, – суспільні настанови також є

[8] І звичайно, тут може постаті цілком логічне запитання: чи потрібно про це знати школярам та школяркам, тим більше, що до УО залучаються як старші, так і зовсім малі діти? Це питання дискусійне і надзвичайно складне. З одного боку, аби справді досягти певного рівня толерантності у суспільстві (при чому не за рахунок "непомічання"), необхідно дуже рано починати виховувати у дітей повагу до інших моделей світобачення, до інших життєвих моделей. Але це чи не в першу чергу означатиме поступову зміну всього суспільства в цілому. Чи саме суспільство готове до такої зміни? А з іншого боку, феміністичний рух, якого боялися і все ще бояться, від самого початку звинувачують у руйнації усталеного соціального та суспільного ладу – і такі аргументи ще й зараз лунають в Україні.
Але якщо можна дискутувати необхідність обговорення таких світобачень із дітьми, на мою думку, розуміння існування інших досвідів та життєвих моделей і толерантність до них мали б стати усвідомленою потребою кожної дорослої людини. Утім, зміна життєвих та соціальних стереотипів у старших людей часто відбувається із значними потрясіннями, звичайно, коли це не лишається на рівні прокламацій.

до певної міри законодавчими: є ситуації, коли суспільна думка дозволяє, як не заохочує, насильство проти жінок.

Ця проблема тісно пов'язана із проблемою стереотипів та дискримінації. Хоч загалом вона добре розроблена в УО, лишилося декілька питань, які, на мою думку, потребують уваги. Так, лишилося непрорoбленою проблема культурно-історичних коренів стереотипів, механізмів їх впровадження у суспільне та особисте життя, владна функція, спрямована не тільки на жінок, а й на чоловіків, функціонування у суспільстві як стереотипів, так і дискримінаційних механізмів.
Треба зазначити, що до певної міри це обговорюється на тренінгах. Дуже часто (за щоденниками тренінгів) учасниці та учасники тренінгів самі роблять висновки, що "так узвичаєно", "так треба", "ти маєш робити так, тому що ти..." Але при цьому не дискутуються суспільно-історичні засади стереотипів, розуміння яких може запропонувати механізми їх подолання.
Так само не обговорюються можливості зміни уявлення про себе як про особистість. Так, в одному із щоденників, з'явилася фраза "жінка завжди має бути жінкою", що її тренерка залишила без обговорення. Але, власне, що значить бути жінкою в сучасному українському суспільстві? Що значить бути жінкою у суспільстві, сформованому відповідно до чоловічого світобачення? Що значить бути жінкою, якщо всі уявлення про те, якою має бути жінка, відбивають чоловічі уявлення про неї?

Саме такі фрази – "жінка завжди має бути жінкою" – є свідченням глибокої вкоріненості стереотипів не тільки у наш побут (що, правду кажучи, можливо, хоч і складно подолати шляхом діалогу на інтер-персональному рівні), а й у наше мислення. При чому саме таке мислення уможливлює подальше функціонування дискримінаційного циклу, логічним наслідком якого є насильство проти жінки. А тому необхідно скеровувати роботу на стереотипами та дискримінаційним феноменом за межі побуту – на рівень філософського осмислення, адже подолати ці проблеми можна лише через свідому роботу особистості над собою.
Тим більше, що владні моделі не тільки формуються у суспільстві, а й формуються суспільство завдяки механізмам само відтворювання – через неусвідомлене та пасивне ним слідування. Адже людина, за когнітивною теорією Келлі, навчається виконувати ті чи інші ролі, якщо обставини та життєвий досвід підтверджує їхню спроможність забезпечити певний життєвий рівень. Отже, відтворюючи певні владні моделі у своєму житті, людина відтворює певний владний досвід, з яким стикалася впродовж свого життя. І змінити це можливо, знов-таки, тільки за умови усвідомлюваної відмови від усвідомленої моделі, та й тільки тоді, коли є альтернативна модель: людина не може змінитися, якщо вона не готова до зміни.

Але треба зауважити, що, на мою думку, УО спроможна розірвати тяглість домінаторних/тоталітарних моделей мислення саме завдяки зверненню до питань (розуміння яких може із часом поглиблюватися, сприяючи виробленню нового бачення цих питань), які великою мірою були табуйованими в українському суспільстві (від початку завдяки декларуванню того, що так зване "жіноче" питання було раз і назавжди вирішено, а пізніше через його свідому маргіналізацію під тиском "нагальніших" – бо загальнодержавних – проблем), а також завдяки ознайомленню із методиками успішного спілкування. Звернення до набутків конфліктології та студій миру – галузей, відсутніх в українському науковому та суспільному житті, – дійсно є серйозним кроком до уповноваження особистості, незалежно до її соціального стану чи уподобань. Трактуючи цей аспект УО спрощено – це звернення до проблеми культури спілкування, до етики діалогу. Наголос, який робиться в УО саме на успішних комунікаціях, дозволяє учасникам та учасницям впевнитися у праві на власну думку, а отже – й утвердитися як особистість. І

це надзвичайно важливо: аж надто часто в анкетах трапляються фрази типу "потрібно вірити у себе", "мені не потрібно соромитися виголошувати свої думки". Вони є свідченням нівеляції особистісного у нашому сучасному суспільстві. Шляхи трансформації конфліктів, розуміння вміння керувати собою як засадничого фактора успішного спілкування з іншими, недомінаторна модель спілкування – все це й досі лишається поза загальносуспільними інтересами.
Саме тому УО видається мені проектом, що його необхідно продовжувати розвивати та поширювати на всій території України. УО піднімає проблеми, нові для українського суспільства, сприяє поширенню нової парадигми знань та самоствердження, спрямовану на усталення толерантності та поваги, на уникнення тоталітарних моделей мислення.

Сьогодні можна стверджувати, що УО має напрацьоване міцне підґрунтя – теоретичне, методологічне, практичне, – спираючись на яке, можна крокувати до зміни сьогодення, до зміни суспільства – зсередини, не руйнуючи при цьому базисної структури суспільства, а натомість трансформуючи його у таке, що не тільки декларує відданість ідеям рівності та толерантності, а й активно їх впроваджує, щодня й усюди. Адже змінюючи життя однієї людини, чи то жінки, чи то чоловіка, ми змінюємо суспільство.